

УДК: 94(477)316.4:001.8

Василь ШВИДКИЙ

НАЧЕРК ДО МЕТОДОЛОГІЇ ВИВЧЕННЯ СОЦІАЛЬНИХ ВІДХИЛЕНЬ

У статті виокремлюється такий мало вивчений сегмент історичних досліджень, як соціальні девіації, обґрунтовується його самодостатність, пізнавальне значення і присутність у царині історичної науки.

Ключові слова: *соціальні девіації, девіантна поведінка, закономірності розвитку відхилень, міждисциплінарність, історична девіантологія.*

Обґрунтовуючи новизну проблеми соціальних відхилень у межах української історичної науки, належить зробити вступні пояснення. Первісно вивчення цих питань було прерогативою соціології та психіатрії. Тому для відтворення цілісної картини цієї проблеми в історичному контексті, різних її аспектів, автор залучив уже раніше отримані результати, фактографію, усталені поняття, висновки і твердження¹.

Попереджуючи ймовірні закиди, що історія «захоплює» терени інших гуманітарних наук, відповімо питанням-пропозицією. А чи такі віхові історичні періоди й події ХХ століття, як Українська революція 1917–1920, Голодомор 1932–1933, німецько-радянська війна 1941–1945 років, повоєнна відбудова й інше, не повинні стати об'єктом найприскіпливішого дослідження в царині соціології, демографії, психології, правознавства, а ще й державного управління, медицини, мистецтвознавства, фольклору, етнології, конфліктології тощо? З іншого боку, колеги-історики можуть цілком справедливо зауважити, що основним змістом соціальних девіацій є антисуспільні виступи, якими здавна й постійно цікавиться історія. Та це слушно лише почасти. Адже під антисуспільними виступами, що є частиною соціальних девіацій, розуміємо не так

¹ Социальные отклонения. Введение в общую теорию / В. Н. Кудрявцев, Ю. В. Кудрявцев, В. С. Нерсесянц. – М.: Юридическая литература, 1984. – 320 с.; Глинека, Я. Социология девиантного отклонения / Я. И. Глинека // Социологические исследования. – 1991. – № 4; Шилова, А. Социология отклоняющегося поведения / А. Н. Шилова // Социологические исследования. – 1994. – № 8. – С. 68–72; Гіденс, Е. Соціологія / Ентоні Гіденс; пер. з англ. В. Шовкун, А. Олійник; наук. ред. О. Іваненко. – К.: Основи, 1999. – С. 210–253; Соціологія: терміни, поняття, персоналії: навчальний словник-довідник / уклад. В. Піча, Ю. Піча, Н. Хома та ін. – К., Львів, 2002. – 480 с.; Сірий, Є. Соціологія: загальна теорія, історія розвитку, спеціальні та галузеві теорії / С. В. Сірий. – К.: Атіка, 2004. – С. 436–443; Малькова, М. Феномен девіантної поведінки та аналіз причин її виникнення / М. О. Малькова // Вісник Луганського національного педагогічного університету ім. Т. Шевченка. – 2004. – № 10 (78). – С. 165–171; Орбан-Лембрик, Л. Соціальна психологія: навчальний посібник / Л. Е. Орбан-Лембрик. – К.: Академвидав, 2005. – 448 с.; Максимова, Н. Психологія девіантної поведінки: навчальний посібник / Н. Ю. Максимова. – К.: Либідь, 2011. – 520 с.

поодинокі, як групові, масові явища, які характеризуються системністю і передбачуваністю і є найбільш показовими в історичному процесі.

Натомість сутністю соціальних девіацій є набагато ширші проблеми в природі протестності окремих індивідуумів і характерах ширших антисуспільних проявів. Окрім того, з погляду історизму у поле вивчення соціальних девіацій потрапляють: проблеми співжиття «інших» із традиційними мікро-соціумами, їхні взаємовпливи і причини конфліктності; вивчення природи й причин активізації латентних девіантів; гендерний, етнічний і ювенальний підходи у вивченні сутності, проявленості, наслідків антисуспільних вчинків; закономірності повторюваності антисуспільних проявів; вивчення настроїв як прихованого виказування ставлення громадян до навколишніх реалій і т. п.

Зазвичай історики-традиціоналісти досліджують «стрижень» проблеми, обираючи найбільш очевидні її поля, здебільшого з царини «соціально-політичної»² чи воєнної історії, та нехтуючи віддаленими, але дотичними питаннями, як такими, «що не є метою дослідження». Але насправді більшість наукових галузей, особливо гуманітарних, можуть успішно розроблятися лише за умови залучення надбань інших, сумісних³, дисциплін.

Соціальні відхилення, що існували на тому чи тому історично досліджуваному відтинку, належать саме до таких мало, а частіше й зовсім не розроблених царин. Із погляду історичної антропології носії відхилень – девіанти – перебувають поза межами «стрижневих» досліджень. Але це є суттєвим недоопрацюванням, адже їхня присутність зовсім просто виявляється навіть під час побіжної оцінки. За активністю проявлення можна виділити кілька груп. Першу – становлять яскраві носії соціальних відхилень, коли на позір видно всю їхню девіантну сутність (безпритульні, кримінальники, п'яниці та інші). Друга – латентні, до часу приховані девіанти, що виходять назовні при певних навколишніх подразненнях (наприклад, раптова активність у протестних акціях чи занижений самоконтроль у побутових конфліктах під впливом алкоголю, криміналізованого оточення тощо). Найбільшою групою потенційних відступників від соціальних норм є ті, що переважно ніяк не виявляють свою «іншість», але ця індивідуальна психологічна риса є частиною їхньої сутності: наприклад, ті, що не погоджуються з унормованими смаками, правилами співжиття чи поведінки, моди, є прихильниками, а інколи й активними поборниками так званої порнографії, легких наркотиків і т. п.

Попри накопичення певного зарубіжного й вітчизняного досвіду в галузях соціології, психології, медицини й історії⁴, учені не мають єдиного погляду ані

² Затертий у радянській і, на жаль, у сучасній академічній історіографії термін, що визначає магістральний напрям вивчення основних фактографічних особливостей у різні періоди вітчизняної історії.

³ Про термін «сумісні дисципліни» йдеться нижче.

⁴ Серед найуживаніших сучасних зарубіжних розробок: *Козн, А.* Исследование проблем социальной дезорганизации и отклоняющегося поведения / *Альберт Козн* // Социология сегодня. – М., 1965. – С. 519–549; *Козн, А.* Отклоняющееся поведение и контроль за ним / *Альберт Козн* // Американская социология. – М., 1972. – С. 282–296; *Goode, E.* Deviant Behavior. Second Edition / *Erich Goode*. – New Jersey: Englewood Cliffs, 1984; *Palmer S.*, Deviant Behavior: Patterns, Source and Control / *Stuart Palmer, John Humphrey*. – NY; L., 1990; *Pfuhl, E. H.*, The Deviance Process.

стосовно самого терміну *девіантна поведінка*, ані щодо означуваних ним явищ. За нашими спостереженнями, через доступність завдяки перекладу класичної праці Ентоні Гіденса⁵, саме від його тверджень і висновків відштовхуються українські вчені, формуючи тіло свого авторського тексту про означення «девіації»⁶. Зокрема, ми б наголосили на одному з цих положень: що «девіантна поведінка може бути визначена як неконформістська щодо певної системи норм, які прийняті значною кількістю людей у спільноті або в суспільстві»⁷.

Погодьмося, що вищою формою девіації є соціальні відхилення, тобто процеси, явища, що набули певного поширення в суспільстві або виявляють тенденцію до цього. За своєю сутністю соціальні відхилення є, власне, втіленням самої девіантної поведінки, що, за Євгеном Сірим, вважається порушенням неформальних норм, які протягом значного історичного періоду закріпилися у звичаях, традиціях, етикеті, манерах тощо. Різновидом девіантної поведінки є також усі порушення формальних правових норм і законів, дотримання яких гарантується державою. Ці відхилення є протиправними, злочинними проявами *делінквентної поведінки*⁸.

Причини девіацій найчастіше шукають у природі людини, нормах поведінки, соціальному оточенні й історичних умовах. Відомо, що в різних умовах і стосовно різних форм поведінки соціальні відхилення проявляються неоднаково. Та в їхньому розвитку є певні закономірності, які сумарно можна репрезентувати в такому вигляді:

1) початковою ланкою соціальних відхилень, звичайно, є зміни ціннісних орієнтацій серед тих чи інших верств населення (соціальних груп), що зумовлено, як правило, змінами в об'єктивних політичних, соціально-економічних, культурних умовах їх життя;

2) зміна звичних орієнтацій дедалі поширюється і, з одного боку, призводить до зростання кількості міжособистісних конфліктів, а з іншого – до порушення соціальних норм, які регулюють відповідні відносини;

3) якщо той чи інший девіантний процес не контролюється і не породжує належних соціальних реакцій, то він переходить у глибші фази: соціальна стримувальна норма фактично не діє; виникає «тіньова

Third Edition / *Erdwin H. Pfohl, Stuart Henry*. – NY: Aldine de Gruyter, 1993; *Goode, E. Moral Panics: the Social construction of Deviance / Erich Goode, Nachman Ben-Yehuda*. – Blackwell Publishers, 1994; *Downes, D. Understanding Deviance. A Guide to the Sociology of Crime and Rule-Breaking. Third edition / David Downes, Paul Rock*. – Oxford University Press, 1998. – P. VII, 1; *Curra, J. The Relativity of Deviance / John Curra*. SAGE Publications, Inc., 2000; *McCaghy, Ch. Deviant Behavior: Crime, Conflict, and Interest Groups. Fifth Edition / Charles H. McCaghy, Timothy A. Capron, JD Jamieson*. – Allyn and Bacon, 2000; *Encyclopedia of Criminology and Deviant Behavior / Clifton D. Bryant (Editor-in-Chief)*. – Vol. 1. Historical, Conceptual, and Theoretical Issues. – Brunner-Routledge, 2001.

⁵ Гіденс, Е. Соціологія / Ентоні Гіденс ; пер. з англ. В. Шовкун, А. Олійник ; наук. ред. О. Іващенко. – К.: Основи, 1999. – 726 с.

⁶ Ibidem, с. 211–253.

⁷ Ibidem, с. 211.

⁸ Сірий, С. Соціологія: загальна теорія, історія розвитку, спеціальні та галузеві теорії / С. В. Сірий. – К.: Атіка, 2004. – С. 437.

нормотворчість»; порушується функціонування відповідних соціальних інститутів, їх підмінюють неформальні зв'язки;

4) відбуваються істотні, часом незворотні зміни й деформації у системі суспільних відносин: зростають соціальні суперечності всередині самого суспільства, які в свою чергу продукують поведінку, що соціально відхиляється в різних формах; спостерігається погіршення структури соціальної єдності, пришвидшується динаміка антисуспільних явищ⁹.

Таким чином, зробимо кілька термінологічних зауваг. Поняттям «девіація» (від латинського *deviatio* – відхилення) ми означаємо певну поведінку як окремої людини чи референтної групи, так і масові антисуспільні прояви. Інакше кажучи, людина (група), яка демонструє девіантну поведінку, поводить себе не так, як усі, її поведінка відрізняється від звичної, прийнятної для оточення і не відповідає усталеній у певній культурі, субкультурі чи групі. Такі люди (групи) цілком можуть уживатись із традиційним соціумом, а деякі маргінали демонструють відмінний спосіб життя. Девіантні прояви можуть приймати активну форму, яка викликає негативне ставлення чи навіть опір оточення, каратися за законом, а можуть носити латентний, не активний характер.

Погоджуємося з твердженням Наталії Максимової, що складність визначення поняття девіантної поведінки, його структури пов'язана з міждисциплінарним характером цього явища, із тим, що воно є об'єктом вивчення кількох галузей науки¹⁰. У психології, педагогіці чи психіатрії розглядаються вчинки або дії конкретної людини, які не відповідають офіційно встановленим нормам і стереотипам, що фактично склалися в суспільстві¹¹. На нашу ж думку, якщо девіантна поведінка розглядається як соціальне явище і є предметом соціології, права чи історії, то вивченню підлягають не лише масові й стійкі форми людської діяльності, але й поведінка, характери окремих груп і індивідуумів, що не відповідають соціальним нормам свого часу.

У науках, що вивчають поведінку людини чи групи, найбільш проблематичним у розподілі явищ на «нормальні» й «анормальні» є встановлення норми-еталону. Через розмитість меж строго означити поняття «нормальна/анормальна поведінка» досить складно. За Наталією Максимовою в науці й повсякденному житті під *нормальною поведінкою* зазвичай розуміють нормативно-схвальну, не пов'язану з хворобливими розладами й характерну для більшості людей певного соціуму; відповідно *анормальною* вважається нормативно-несхвальна, патологічна, нестандартна поведінка¹².

⁹ Швидкий, В. Соціальні відхилення як чинник структурних змін українського соціуму другої половини ХХ ст. / *Василь Швидкий* // Україна ХХ століття: культура, ідеологія, політика. Збірник статей / Відп. ред. В. М. Даниленко. – К.: Інститут історії України НАН України, 2005. – Вип. 9. – С. 441–442.

¹⁰ На жаль, в академічній історичній науці міждисциплінарність іноді розуміють спрощено. Цим терміном учені часто означають свої дисертаційні праці, вважаючи, що це надасть їм більшої ваги, зробить затребуваними серед фахівців суміжних галузей, розширить практичне застосування, до того ж, не лише серед споріднених дисциплін.

¹¹ Максимова, Н. Психологія девіантної поведінки : навчальний посібник / Н. Ю. Максимова. – К.: Либідь, 2011. – С. 16.

¹² Ibidem, с. 17.

Відомий девіантолог Яков Гілінський вважає, що соціальна норма виражає історично усталені в конкретному суспільстві (додамо: в конкретній історичній час) межі, міру, інтервал допустимої (дозволеної чи обов'язкової) поведінки, діяльності індивідів, соціальних груп, соціальних організацій¹³. Існує також немало класифікацій соціальних норм стосовно різноманітних випадків¹⁴.

Історики, вивчаючи повсякденне життя різних періодів, повсякчас фіксують співіснування і взаємовпливи «нормального» й «анормального». Для розкриття природи і причин соціальних девіацій необхідно насамперед враховувати, що вони, як і соціальні норми, відображають взаємини між людьми у суспільстві конкретної епохи. Норма і відхилення – це два полюси однієї осі соціально значущої поведінки індивідів, груп, верств, інших спільнот у межах однієї держави і свого історичного часу. Або як влучно підмітив Ілья Пригожин, «порядок і безлад співіснують, як два аспекти одного цілого і дають нам різноманітне бачення світу»¹⁵.

Соціальні відхилення такі ж різноманітні, як і соціальні норми. І навіть більше: пересічний громадянин з певним багажем життєвого досвіду може констатувати, що різноманітність відхилень перевищує різноманітність сталих норм. Адже норма є типовою, прийнятною для всіх, а відхилення від неї можуть бути вельми індивідуальними. За певних умов, мотивів і трактувань аморальний вчинок однієї людини може бути відмінним від аналогічного вчинку іншої. Навіть злочини, ознаки яких, здавалося б, чітко зафіксовані в кримінальному кодексі, різняться багатьма нюансами. Зрештою, не є подібними і люди, які їх скоїли.

Існують різні способи технічного визначення норми. Один із найпоширеніших – використання статистичного критерію, який дозволяє визначити норму для будь-якого явища за допомогою встановлення його частотності. Нормою вважається те, що трапляється «часто», тобто не менш як у половині випадків. Застосовуючи цей критерій щодо поведінки, потрібно зважати й на те, що відповідно до закону нормального розподілу приблизно по 20% людей із протилежних сторін від «нормальної» більшості матимуть невеликі відхилення в поведінці за певною характеристикою (рухливість, емоційна стабільність, комунікабельність), а приблизно у 2–3% з обох сторін ці відхилення будуть вираженими¹⁶. Отже, за статистичним критерієм конкретні прояви поведінки, навіть соціально не схвалюваної, можуть уважатися нормальними, якщо вони характерні для сприймання більшості людей. Прикладами тут слугують ранні статеві стосунки, великий відсоток підлітків, які уживають алкоголь і курять із 12–13-ти років, попит на послуги повій, що

¹³ Гілінський, Я. Девиантология: социология преступности, наркотизма, проституции, самоубийств и других «отклонений» / Я. И. Гілінський. – СПб.: Изд-во «Юридический центр Пресс», 2004. – С. 9.

¹⁴ Шипунова, Т. Введение в синтетическую теорию преступности и девиантности / Т. В. Шипунова. – СПб, 2003. – С. 20–35.

¹⁵ Пригожин, И. Философия нестабильности / Илья Пригожин // Вопросы философии. – 1991. – № 6. – С. 46–52.

¹⁶ Максимова, Н., *op. cit.*, с. 17.

постійно зростає. Зрозуміло, така поведінка не є нормальною, бо її негативні наслідки очевидні. Проте ці явища стають усе більш масовими, звичними, і їх дедалі частіше сприймають, як нормальні. Отже, статистичний критерій у визначенні норми не є оптимальним, і його треба поєднувати з якісно-кількісним оцінюванням поведінки за ступенем її вираження і шкідливості для життя чи соціального комфорту. Наприклад, уживання алкоголю серед дорослих визнається за норму, якщо воно помірне, а в разі надуживання – є аномальним, девіантним. Присутність у соціумі серед «нормальних» громадян людей із кримінальним минулим чи інших упосліджених – не надто помітна і загалом стерпна лише до певної межі наповнення ними соціального простору. Натомість «надлишок» таких осіб визнається аномальним і некомфортним для більшості.

Для визначення норми в поведінці людини, зокрема, в історичній науці, послуговуються спеціальним *соціально-нормативним критерієм*. Згідно з ним поведінка сприймається як нормальна і схвалюється, коли вона відповідає сьогочасним суспільним вимогам, і, навпаки, вважається девіантною, якщо суперечить основним суспільним установкам і цінностям. На нашу думку, науковці-суспільствознавці повинні усвідомлювати одну особливість соціально-нормативного критерію: із суспільними трансформаціями змінюються соціальні норми. Інакше кажучи, те, що в суспільстві певного історичного періоду вважалося девіантним, може бути цілком прийнятним в інший час. Так, у радянський період української історії прагнення людей до заможного життя всіляко засуджувалися, культивувалася цілковита рівність у достатку «звичайних» громадян. Водночас ці ж громадяни мирилися з паралельним існуванням системи привілейованого життя для партійної номенклатури і господарського чиновництва. Натомість у наш час прагнення до матеріального накопичення є цілком прийнятним для соціуму, і, навпаки, людей, що не хочуть нестримно збагачуватися, вважають девіантами.

Ми можемо фіксувати і прогнозувати подальші зміни норм-еталонів суспільних цінностей, поведінкових правил. Так, тютюнокуріння поступово перетворюється на суспільно засуджуване, немодне, непрестижне явище, а його прихильники сприймаються як девіанти. Водночас у повсякденному житті нормою стає звернення до послуг повій чи вживання легких наркотиків серед українських громадян різного віку й соціальних верств.

Провідним показником нормальності поведінки згідно із соціально-нормативним критерієм є *рівень соціальної адаптації особистості*. Нормальна, успішна адаптація характеризується оптимальною рівновагою між цінностями, особливостями індивіда і правилами, вимогами його найближчого соціального середовища. Соціалізація, тобто процес входження в соціальне середовище, охоплює засвоєння норм поведінки, моральних цінностей – усього, що становить культуру суспільства. Цей процес протікає паралельно з дорослішанням, інакше кажучи, пересічна людина соціалізується поступово. Так звана повторна соціалізація дорослого чи підлітка відбувається тоді, коли вони потрапляють у нове соціальне середовище. У нашому випадку це стосується соціальних девіантів, осіб, що, наприклад, значний термін відбули в ув'язненні

чи змінили родинне оточення й повернулися у незвичний для них соціум, із новими правилами й вимогами співжиття. Із цього випливає проблема *соціально-психологічної дезадаптації* індивідуума – небажання визнати або невміння виконувати вимоги соціального середовища, а також реалізовувати свою індивідуальність у конкретних соціальних умовах. До прикладу: безхатченки, потрапивши у більш-менш нормальні умови проживання (будинки соціальної опіки), не полишають спроб їх покинути й повернутися до «романтики» вуличного життя.

Лідія Орбан-Лембрик виокремлює *патологічну дезадаптацію*, що супроводжується руйнуванням основних напрямів адаптаційної діяльності¹⁷. Одним з її проявів є агресивна поведінка. Вона може стати об'єктом багатоаспектних досліджень істориків, які, приміром, вивчають впливи звільнених репресованих на поглиблення криміногенної ситуації в Україні 1950–1960-тих років.

Ознаками соціальної дезадаптації особистості за Наталією Максимовою є: 1) нездатність (небажання) заробляти власною працею; 2) виражена неуспішність у життєво важливих сферах спілкування (сім'ї, навчальній або виробничій групі, міжособистісних стосунках); 3) порушення моральних і навіть правових норм; 4) ізоляція від оточення у поєднанні з ворожим ставленням до нього¹⁸.

Форма соціальної дезадаптації і ступінь її вираженості є визначальними характеристиками девіантної поведінки. Вони можуть бути незначними, тобто не завдавати шкоди соціуму й самій людині, або ж тотально руйнувати життєдіяльність особи й бути небезпечними для суспільства. Важливим прогностичним критерієм дезадаптації є те, як людина переживає свою соціальну дезадаптацію: як небажану, чужу для себе; як таку, що тимчасово її задовольняє; або ж як звичайну й привабливу. Від ставлення особистості до факту своєї соціальної дезадаптації (особистісної позиції) багато в чому залежить її подальша доля¹⁹.

Як зазначалося вище, єдиної класифікації поведінкових відхилень досі не створено, переважно через складнощі, породжені міждисциплінарним характером проблеми поведінкових девіацій. Відповідно до предмета дослідження різних галузей наук можна виокремити шість основних підходів до проблеми класифікації поведінкових відхилень: соціологічний, правовий, педагогічний, медичний, психологічний, історичний. Зацікавленим сутністю перших п'яти порекомендуємо працю Наталії Максимової «Психологія девіантної поведінки»²⁰, щоправда, зазначимо наявність у кожному зі згаданих підходів елементів, важливих також і для істориків²¹. Особливості шостого – власне історичного – розглянемо нижче.

¹⁷ Орбан-Лембрик, Л. Соціальна психологія : навчальний посібник / Л. Е. Орбан-Лембрик. – К.: Академвидав, 2005. – С. 123.

¹⁸ Максимова, Н., *op. cit.*, с. 20.

¹⁹ *Ibidem*, с. 21.

²⁰ *Ibidem*, 520 с.

²¹ Коротко пояснимо: *соціологія* розглядає поведінкові девіації як соціальні явища; *право* до девіантної поведінки відносить усе, що суперечить прийнятим на той час правовим нормам і підлягає покаранню за законом; у *педагогічному підході* зацікавлення викликає проблема

Читач, вірогідно, може дорікнути – тут і далі – надмірною як для історичного дослідження деталізацією характеристики поведінкових варіацій індивідуума. Проте ми вважаємо, що зосередженість істориків здебільшого на фактографічному аспекті проблеми не дає повної картини проявлення поведінки історичної особистості чи групи. Мотиви, які ними рухають, знання внутрішньої природи, психології вчинків дозволяють краще зрозуміти як окремі факти, так і ті події, що переростають в історичні явища. Викладені вище твердження мають не лише теоретичну основу. Наприклад, дослідження Романа Подкура щодо генезису дрібного партноменклатурника на прикладі конкретної особи показує типову картину цінностей радянських людей, зокрема індивідуумів, які намагалися просунути «з низів», усю палітру спонукальних мотивів їхніх вчинків, форм поведінки тощо²².

Однією з основних умов існування будь-якої системи є її здатність підтримувати стан певної рівноваги. Історія людства засвідчує, що безладдя неминує переходити у руйнування, і, навпаки, прагнення до впорядкування й узгодження може бути гарантом існування суспільства й життя взагалі. Норма є тим механізмом, який утримує суспільну систему в стані життєздатної рівноваги в умовах неминучих змін. У суспільних науках норма означається як границя, міра допустимого для збереження системи, однак це поняття є досить дискусійним.

Існують різні визначення соціальної норми: засоби соціальної регуляції поведінки індивідів і груп (Маргарита Бобнева); сукупність вимог і очікувань, які пред'являє соціальна спільнота (група, організація, суспільство) до своїх членів з метою здійснення діяльності (поведінки) встановленого зразка (Анатолій Ручка); зумовлений соціальною практикою соціокультурний інструмент регулювання стосунків у конкретно-історичних умовах життя суспільства (Юрій Клейберг)²³. Попри відмінність у визначеннях, спільною в поглядах науковців є думка про те, що соціальні норми багатофункціональні й регламентують практично всі сторони життя соціуму. Специфічною особливістю соціальних норм є те, що вони регулюють сферу взаємодії людей відповідно до панівної системи цінностей, потреб, моди, інтересів, ідеології.

Соціальні норми, за Наталією Максимовою, створюють нормативно схвалюване поле дій, бажаних для того чи іншого суспільства в певний час, тим самим орієнтуючи особистість в її поведінці. Вони виконують функції контролю з боку суспільства, слугують зразком, інформують, дозволяють оцінити і прогнозувати поведінку. Соціальні норми можуть утворюватися еволюційним шляхом (наприклад, традиції) або цілеспрямовано (закони, офіційні приписи, забобони). Серед соціальних норм виокремлюються такі основні:

соціальної дезадаптації дітей і дорослих; з погляду *медичного підходу* найбільш доцільним є дослідження девіантної поведінки з позицій патопсихології, предметом якої є вивчення структури порушень психічної діяльності в їх зіставленні з нормою; *психологія* класифікує різноманітні типи і групи поведінкових девіацій.

²² Подкур, Р. Діяльність партійного апарату Вінницької області в умовах голоду 1946–1947 рр. / Р. Ю. Подкур // Україна ХХ століття: культура, ідеологія, політика: збірник статей. – К.: Інститут історії України НАН України, 2008. – № 13. – С. 204–215.

²³ Максимова, Н., *op. cit.*, с. 25–26.

1. Духовні норми – це норми, в основу яких покладено загальнолюдські цінності, представлені у світових релігіях, художній літературі й науковій думці. До них також належать народні традиції та звичаї. Носіями духовних норм виступають самі люди і такі соціальні інститути, як сім'я, релігійні конфесії, громадські організації. В окремих випадках духовні норми збігаються з моральними нормами.

2. Моральні норми – це очікування-приписи певної соціальної групи (реальної чи номінальної) щодо її членів. Носіями цих норм є конкретні спільноти (сім'я, громада), їхні лідери й керівники. Такі норми зазвичай текстуально не закріплені, хоча є й винятки (наприклад, російський «Домострой»).

3. Етичні норми можуть бути прямим відображенням моральних цінностей і тому збігатися з моральними, але можуть і суперечити їм, наприклад, у випадках корпоративної етики чи етичних норм субкультури асоціальних угруповань. Соціальні норми подеколи породжують стереотипи й забобони, наприклад, расові й етнічні. Стереотипи можуть відігравати позитивну роль: скажімо, пропонуючи людині готові рішення в певних ситуаціях. Проте частіше стереотипи, а тим більше – забобони, перешкоджають адаптації людини в конкретній ситуації.

4. Правові норми є найбільш конкретними. Вони закріплені в основних документах держави (конституція, цивільний кодекс, кримінальний кодекс, закони й нормативно-правові акти) і регулюються державною системою (законодавчі органи, уряд, правоохоронні органи).

За всієї різноманітності проявів соціальні норми мають такі основні властивості: об'єктивність, історичність, універсальність, схематичність, безумовність. Норма є узагальненим соціальним приписом, обов'язковим для виконання кожним членом соціуму за будь-якої ситуації. Обов'язок дотримуватися соціальних норм іноді породжує у свідомості людини негативні почуття – від простого нерозуміння до відкритого протесту. Конфлікт між інтересами особистості й репресивною природою норм у сучасних розвинених державах дещо пом'якшується внаслідок посилення лояльності суспільства до проявів індивідуальності²⁴.

Взасмани девіанта й панівної культури зазвичай дуже суперечливі. На думку історика Володимира Маслійчука, проблеми співіснування девіацій і норми, дослідження підстав функціонування «ненормального», злочинного світу, середовища «людей дна» були й залишаються пріоритетними в соціально зорієнтованих науках. Урешті-решт, той світ «інших» до певної міри є відображенням «нормального» світу, і межа між ними не виключає взаємовпливів і запозичень²⁵. Тож для істориків взаємозв'язки домінантної культури й субкультури приховують чимало відкриттів.

²⁴ Максимова, Н., *op. cit.*, с. 26–27.

²⁵ Маслійчук, В. Провінція на перехресті культур: Дослідження з історії Слобідської України XVII–XIX ст. / Володимир Маслійчук. – Харків: Харківський приватний музей міської садиби, 2007. – С. 304.

Аби поведінковий прояв (навіть через зовнішній вигляд, елементи одягу, оздоблення, макіяжу тощо) чи настрої²⁶ назвати девіантним, треба їх зіставити із загальноприйнятими поведінковими нормами, стосовно яких ми й означаємо поведінку, настрої як девіантні. Якість норми й девіації неоднакові в різних історичних періодах: одні тенденції актуалізуються, інші стають вторинними. Наприклад, дотримання жорстких ідеологічних постулатів сталінської доби, яке призвело до масових репресій політичних опонентів, за хрущовської «відлиги» дещо послаблюється, і це відразу породило культурний нонконформізм початку 1960-тих років.

Сприймання поведінки як девіантної однією соціальною групою може не відповідати її оцінюванню іншою. Наприклад, суспільна мораль засуджувала номенклатурні зловживання, а номенклатурні працівники їх не лише виправдували, але й вважали невід'ємною частиною свого повсякденного буття.

Відносність норми полягає в тому, що людина сама може обирати міру підпорядкування їй. Девіантна поведінка завжди пов'язана з невідповідністю вчинків і дій людини нормам, правилам поведінки, стереотипам, очікуванням, настановам, цінностям, поширеним у суспільстві чи його окремих групах. Але чи завжди людина мусить пристосовуватись до соціальних норм?

На відміну від норм, що діють у природничо-науковій сфері, соціальна норма може відповідати і не відповідати об'єктивним законам розвитку. В останньому випадку саму норму потрібно розглядати як аномальну (наприклад, закони тоталітарного суспільства), а відхилення від неї вважати нормальними.

Динамічність норм виявляється у здатності до змін. Суспільні зміни приводять до зміни норм, а разом з тим і до зміни ставлення щодо певних поведінкових правил. Те, що суспільство колись не схвалювало, згодом ставало нормальним. Наприклад, радянське суспільство засуджувало народження позашлюбної дитини, нині – це поширене і прийнятне явище.

Відхилення від соціальних норм мають і загальні причини, які підтримують їхнє існування, а подеколи призводять і до їхнього розростання. Ми можемо стверджувати, що хоч усі ті причини в конкретних проявах бувають різними, та за сутністю вони зводяться до об'єктивних і суб'єктивних протиріч суспільного розвитку, що порушують взаємодію особистості з новим соціальним середовищем і призводять до таких форм поведінки індивіда чи діяльності окремих соціальних груп, які не узгоджуються з наявною нормативною системою.

Ці положення можна проілюструвати існуванням такої сталої девіації, як службові злочини: зловживання посадовим положенням, бездіяльність, протекціонізм тощо. Наявність в українській історії девіантів такого типу зберігається

²⁶ Як би це не виглядало дивним на перший погляд і попри те, що настрої не має поведінкового прояву, настрої людини також може бути девіантним. Прикладом цього в сучасній історії можуть слугувати розгони так званих «мовчазних бунтів». Це винахід протестувальників Росії і Білорусі, де закони забороняють несанкціоновані масові виступи. Тому, зібравшись через соціальні мережі, громадяни демонструють свої протестні настрої через мовчазне перебування в певний час і в певному місці. Щоправда, навіть таку невиразну форму протесту поліція жорстко переслідує.

передусім тому, що «нова» соціально-історична система не виникає на порожньому місці, а виростає з низки елементів попередньої, зруйнованої чи зміненої (оновленої) системи. Ці елементи модифікуються, вдосконалюються і активно впроваджуються в нових історичних реаліях. Так, лібералізм НЕПу, визначивши економічні шляхи розвитку індивідуальної підприємницької діяльності, водночас створив сприятливу атмосферу для чиновницького свавілля. За деякими даними станом на осінь 1926 року в Україні 52% злочинів становили зловживання службовим становищем²⁷. Сталінська диктатура виявляла свою жорсткість вже не лише у ставленні до політичного плюралізму, і під її наглядом діяльність чиновницького апарату всієї вертикалі влади назагал зберігала нормативний, витриманий характер²⁸. Хрущовська «відлига» пробудила притаманний громадянам потяг до заможнішого життя, і людина із властивою їй природі егоїстичністю почала надуживати наданими тоді можливостями.

Процес розвитку нової соціально-історичної системи, звичайно, протікає нерівномірно, породжуючи диспропорції у співвідношенні її елементів, відставання окремих із них чи інші дефекти функціонування. Подальший розвиток авторитарної системи, споживацька переорієнтація моральних цінностей сприяли тому, що службові злочини ставали цинічнішими та метастазували всі гілки влади і громадських структур. І навіть більше: державна система сама була зацікавлена в удосконаленні цього типу девіацій.

Нарешті, спостерігається подальша повна адаптація системи до зовнішніх і внутрішніх девіантних впливів на умови її існування. З кінця ХХ століття (і доки далі?) стало очевидним, що службові злочини перетворилися на норму функціонування соціально-політичної, економічної і культурної систем в Україні. Вони усталилися, набувши системного характеру й упорядкованого, структурного вигляду.

Як показує історичний досвід, економічний, соціальний, культурний і духовний розвиток не встигає за потребами і потягом до збагачення. Людський егоїзм не лише випереджає реальні можливості індивіда, він стає рушійною силою прогресування потреб особистості. Невідповідність між потребою і пропозицією якраз і слугує конкретним джерелом різних негативних явищ. Динаміка їхнього проявлення, активізація, розгортання, наслідки – усе це залежить від конкретно-історичного моменту. Зокрема, в історії України другої половини ХХ століття потужними рушіями стали хрущовська дестабілізація і системні катаклізми періоду горбачовщини.

Належить торкнутися і питання подвійних стандартів у трактуванні норм. Саме те, а не інше ставлення суспільства до певних видів девіацій часто формувалося під прямим впливом тоталітарної ідеології. Так, прагнення окремих членів до матеріального накопичення показово засуджувалося громадою під впливом «Морального кодексу будівника комунізму». Та більшість тих самих

²⁷ Радченко, Л. Войны забытое поколение / Л. А. Радченко, В. И. Семенов. – Харків: Константа, 2002. – С. 77.

²⁸ Дорошко, М. Компарти́но-державна номенклатура УСРР у 20–30-ті роки ХХ століття: соціоісторичний аналіз / Микола Дорошко. – К., 2004; Його ж. Номенклатура: керівна верхівка Радянської України (1917–1938 рр.). – К.: Ніка-Центр, 2008. – 368 с.

поборників підпадали під дію об'єктивних спонук, життєвих потреб і принагідно накопичували матеріальні статки, що в повосенній Україні прямо призводило до збільшення кількості економічних злочинів.

Можна погодитися з тим, що певні девіації є корисними. Такі «соціальні явища, як радикалізм, креативність і маргінальність, хоча і є відхиленнями від загальноприйнятних норм, скоріше корисні для суспільства, ніж небезпечні. Так, радикали налаштовані на докорінні перетворення в суспільстві, а це стимулює прогресивні зміни в ньому. Креатори характеризуються нестандартністю мислення і вчинків, відтак виступають дослідниками й першовідкривачами. Маргінали, протиставляючи себе більшості, знецінюють застарілі соціальні норми»²⁹.

Діалектика феномена «порушення соціальних норм» полягає в тому, що девіантна поведінка може виступати і як негативна (деструктивна), і як позитивна (революційна) тенденція. Проте, на думку Якова Гілінського: 1) межі між позитивними й негативними девіантними проявами змінні в часі і просторі соціумів; 2) в одному й тому ж суспільстві співіснують різні нормативні субкультури (від наукових об'єднань, творчої богеми чи новітніх ідеологічних течій культурно-політичного штибу до злочинних угруповань, субкультури наркоманів тощо. – *В. Ш.*), і те, що «нормальне» для однієї із них, сприймається як «девіантне» іншою чи суспільством в цілому; 3) і, нарешті, – «а судьи – кто?»: хто і за якими критеріями має право оцінювати «позитивність/негативність» соціальних девіацій? чи їхню «нормальність/анормальність»?³⁰.

Історичний досвід показує, що тих осіб, які вступили в конфлікт із застарілими уявленнями, стереотипами, панівною ідеологією, які зазнали серйозних прикросців, були гнаними і переслідуваними, нащадки згодом визнавали героями або згадували із вдячністю. Серед таких прикладів – рух шістдесятників, яких держава вважала небезпечними для суспільства, але які сприяли оновленню віджилих уявлень і ціннісних орієнтацій. Отже, феномен девіантної поведінки є неоднозначним: відхилення від загальноприйнятних стереотипів і норм можуть бути ознакою непересічності (навіть, якщо це буде визнано щойно посмертно), а можуть бути й сигналом до застосування виправних, навіть репресивних заходів, які допоможуть особі пристосуватися до соціального середовища й усталених правил³¹.

Критерієм визначення позитивного чи негативного сенсу порушення соціальних норм є особистісні риси. Основними параметрами, за Наталією Максимовою, виступають гармонійність і особистісна зрілість. Гармонійна особистість – це людина без руйнівних внутрішніх конфліктів (наприклад, конфлікт високого рівня прагнення матеріального достатку і реальних можливостей його надбання), спроможна дати раду своїм суперечливим мотивам, взаєминам, амбівалентним почуттям, тобто це людина, яка живе в злагоді (гармонії) із собою, своїм внутрішнім «Я». Особистісна зрілість означає

²⁹ *Максимова, Н.*, *op. cit.*, с. 28.

³⁰ *Гілінський, Я.*, *op. cit.*, с. 10.

³¹ *Максимова, Н.*, *op. cit.*, с. 28.

здатність свідомо ставитися до прийняття рішень, прогнозувати наслідки своєї поведінки й нести відповідальність за результати своїх вчинків. Зріла особистість завжди виступає як суб'єкт власної життєдіяльності. Тільки на основі таких компонентів можлива подальша самоактуалізація, яка проявляється в різних сферах життєдіяльності, включаючи вплив людини на суспільство. Про таких осіб кажуть, що їхнє намагання змінити суспільство було проявом їхнього творчого ставлення до життя. Отже, порушення певних соціальних норм гармонійними й зрілими особами свідчить радше про застарілість самих цих норм, їхню невідповідність новим суспільним викликам. Попри опір пересічних громадян, руйнування згаданих норм є позитивним кроком, що сприяє суспільному прогресу. Соціально дезадаптована (а тим більше кримінальна чи адиктивна) поведінка, навпаки, негативно позначається на розвитку суспільства. Вона детермінована порушеннями соціалізації. Дисгармонійність і особистісна незрілість зумовлюють необхідність застосування до такої людини заходів соціальної, психологічної чи правової корекції³².

Як наука, історія є осердям не лише гуманітарного блоку вчень. Її синтетичність дозволяє використовувати науково-теоретичні і практичні досягнення всіх причетних до вивчення соціальних девіацій дисциплін, аби узагальнити і структурувати цю проблему. Зокрема, такий доволі самостійний напрям, як соціальна історія цілком дозволяє ввести соціальні девіації в поле історичних досліджень. Для означення дослідницько-теоретичного процесу (услід за соціологією і психіатрією, де девіантологія вже посіла чільне місце) цей спеціальний відтінок історичної науки ми пропонуємо назвати **історичною девіантологією**, розуміючи під цим поняттям науку, що вивчає залежність динаміки проявлення соціальних відхилень, їхньої генезис від конкретних умов у певному історичному періоді.

Виділення історичної девіантології в осібний науковий напрям закладає нову наукову традицію і вимагає створення відповідного методологічного інструментарію. Проте розвиток будь-яких терміносистем, тверджень, напрямів перебував на початкових стадіях, переживав процеси термінологічної легітимізації – введення термінів із царин інших наук, наприклад, соціології до наукового обігу в історичній науці, адаптації в історії методів інших соціальних наук. Тож наскільки життєздатною виявиться «історична девіантологія» – покаже час³³. Історична девіантологія лежить на маргінесі наукових зацікавлень багатьох, правильно сказати – не суміжних, а сумісних наук. Адже суміжність передбачає межування – межа в межу чогось із чимось, натомість сумісність – взаємовходження кількох галузей, переплетіння їхніх тематичних полів, інструментаріїв. І саме на тих спільних територіях відбувається дослідження цієї синтетичної науки.

На нашу думку, такі не історичні дисципліни, як культурологія, конфліктологія, соціологія є найбільш сумісними з історичною девіантологією.

³² Максимова, Н., *op. cit.*, с. 28–29.

³³ В українській історичній науці вже існують розробки, спеціальні й побічні, в галузі історичної девіантології (про це див. нижче).

Особливо це стосується останньої науки, спільна з історією територія якої зафіксована в термінах «соціальна історія»/«історична соціологія», де кожна галузь по-своєму, водночас враховуючи здобутки одна одної, досліджує історію розвитку суспільства, соціальних систем, соціальних інститутів, явищ і моделей поведінки. За спостереженням Андрія Мартинова, у тому чи іншому явищі, що вивчається історичною соціологією, історика цікавлять подробиці, які, по-суті, роблять це явище унікальним, неповторним, а соціолога – типові риси, через які проявляються притаманні цьому явищу специфічні закономірності³⁴.

До першопрохідців використання суміжних дисциплін для розгорнутого історичного дослідження належить радянський історик і соціолог Борис Поршнев. Його концепція означала перспективний шлях поєднання соціально-психологічних досліджень з історичними³⁵. Погодимось з передбаченням Петра Куценкова, що розробки Поршнева в галузях соціальної і історичної психології, доповнені такими вченнями, як, наприклад, Макс Шелер³⁶ з його концепцією ресентименту, що пояснює переворот у цінностях, чи Ерік Еріксон з концепцією ідентичності³⁷, надалі ставатимуть усе більше затребуваними сучасною історією.

На радянських і пострадянських теренах до проблеми соціальної девіантності активно почали звертатися ще в 1980–1990-ті роки³⁸. А надто,

³⁴ *Мартинов, А.* Історична соціологія / *А. Ю. Мартинов* // *Енциклопедія України*. – Т. 3: Е–Й / Редкол.: В. А. Смолій (голова) та ін.; НАН України, Інститут історії України. – К.: Наукова думка, 2005. – С. 572–573; *Його ж.* Історична соціологія (циклічна парадигма) : монографія / *А. Ю. Мартинов*. – К.: УАІД «Рада», 2004. – 288 с.

³⁵ Серед багатьох наведемо лише головні: Феодализм и народные массы. – М.: Наука, 1964 – 520 с.; Социальная психология и история. М., 1966. [1-ше, скорочене видання; згодом вийшло кілька повніших перевидань]; Контрсугестия и история. История и психология: сборник статей под ред. Л. И. Анцыферовой и Б. Ф. Поршнева. – М.: Наука, 1971.

³⁶ *Шелер, М.* Ресентимент в структуре моралей / *Макс Шелер* // *Социологический журнал*. – 1997. – № 4. – С. 79–115.

³⁷ *Эриксон, Э.* Идентичность: юность и кризис / *Эрик Эриксон*; пер. с англ.; общ. ред. и предисл. А. В. Толстых. – 2-е изд. – М.: Флинта; МПСИ: Прогресс, 2006. – 352 с.; Також пропонуємо узагальнювальну працю: *Бороненкова, Я.* Проблема идентичности человека в условиях мегаполиса (по концепции Эрика Эриксона) / *Я. С. Бороненкова* // *Гуманитарные проблемы современности: социальная динамика строительной сферы: труды Седьмой Всероссийской и Пятой Международной научно-практической конференции (19–20 ноября 2009 г.)*. – М.: МГСУ, 2010. – С. 142–148.

³⁸ Зокрема: Социальные отклонения: Введение в общую теорию / Под ред. В. Н. Кудрявцева. – М.: Юридическая литература, 1984 [2-е вид., перероб. і доп. – М.: Юридическая литература, 1989]; *Гилинский, Я.* Социология девиантного поведения как социологическая теория / *Я. И. Гилинский* // *Социс*. – 1991. – № 4. – С. 72–78; *Актуальные проблемы социологии девиантного поведения и социального контроля* / Ред. Я. Гилинский. – М.: ИС РАН, 1992. – 264 с.; *Ланцова, Л.* Социологическая теория девиантного поведения / *Л. А. Ланцова, М. Ф. Шурупова* // *Социально-политический журнал*. – 1993. – № 4. – С. 32–41; *Шилова, В.* Социология отклоняющегося поведения / *В. Н. Шилова* // *Социологические исследования*. – 1994. – № 11. – С. 68–72; *Актуальные проблемы девиантного поведения: Сборник статей* / РАН; Институт социологии. – М., 1995; *Ковалева, А.* Социализация личности: норма и отклонение / *А. И. Ковалева*. – М., 1996. – 224 с.; *Райгородский, Д.* Психология и психоанализ характера. Хрестоматия по психологии и типологии характера / *Д. Я. Райгородский*. – Самара: Издательский Дом (БАХРАХ), 1997. – 182 с. та ін.

коли в 1996 році на базі сектора соціології девіантності і соціального контролю Санкт-Петербурзького філіалу Інституту соціології РАН (з 2001 – Соціологічний інститут РАН) сформувався Центр девіантології, який продовжив вивчення цих проблем³⁹. Ґрунтовні наукові студії теоретичних основ, історії формування девіантології як «соціології девіантності й соціального контролю» започаткував своїм науковим доробком (а саме – фундаментальною працею «Девіантологія: соціологія злочинності, наркотизму, проституції, самогубств та інших “відхилень”»⁴⁰) керівник Центру Яків Гілінський. Докладно вивчаючи з погляду соціології основні форми девіацій, а також теорії й напрями соціального контролю над девіантністю, він ще не розглядав історію, як науку, що має досліджувати ці проблеми. Із 2008 року у Волгограді (РФ) виходить журнал «Історична психологія і соціологія історії», де публікуються матеріали порівняльних досліджень психологічних особливостей культур і історичних епох, ціннісних орієнтацій і способів життєдіяльності, взаємовпливів різних параметрів соціального буття тощо.

В Україні девіантологія поки що не має ані наукової визначеності, ані сталої інституційної бази, хоч ця проблематика піднімається в наукових студіях Інституту соціології НАН України, Національного педагогічного університету ім. М. П. Драгоманова та в практичнішому, але дещо специфічному ракурсі – у вузах МВС України.

Історичні інституції в Україні також не стоять осторонь вивчення соціальних відхилень, які природно вписалися в загальні дослідження в галузі соціальної історії. В Інституті історії України НАН України теми, пов’язані з девіантними проявами в українському повоєнному соціумі⁴¹, оприлюднені у збірнику «Україна ХХ століття: культура, ідеологія, політика». Майданчик для дискусій створив і започаткований у 2002 році в секторі соціальної історії журнал «Соціум: Альманах соціальної історії». Його редакція декларує, що «соціальна історія – як галузь історичного дослідження, в центрі уваги якої перебувають соціальні групи, їх взаємовідносини та роль в економічних і культурних структурах і процесах, – має тривалу і досить динамічну власну історію розвитку та, відповідно, вельми багаті наукові традиції»⁴². Наявні праці в галузі історичної девіантології здебільшого тематично пов’язані з вивченням історії повсякденності. У 2010 році в Інституті історії було започатковано видавничу серію «З історії повсякденного життя в Україні», де, зокрема, друкувалися дослідження в царині історичних девіацій⁴³.

³⁹ Докладніше з роботою Центру та його науковими розробками можна ознайомитися на: <http://deviantology.spb.ru/about/>

⁴⁰ Гілінський, Я. Девиантология: социология преступности, наркотизма, проституции, самоубийств и других «отклонений» / Я. И. Гилинский. – СПб.: Издательство «Юридический центр Пресс», 2004. – 520 с. (2-е вид. – 2007).

⁴¹ Докладніше: http://www.history.org.ua/?about_0

⁴² Докладніше: <http://www.history.org.ua/?litera&askAbout=socium>

⁴³ Швидкий, В. Девіантні прояви в українському повоєнному суспільстві / Василь Швидкий // Повоєнна Україна: нариси соціальної історії (друга половина 1940-х– середина 1950-х рр.) : колективна монографія / Відп. редактор В. М. Даниленко. У 3-х частинах. – Ч. 3. – К.: Інститут історії України НАН України, 2010. – С. 149–233. – (Серія: З історії повсякденного життя в

Незважаючи на те, що соціологічний і психологічний підходи є по суті найближчими до історії як науки, об'єктом нашої зацікавленості є *історичний підхід класифікації поведінкових відхилень*. Важливо пізнати природу відхилень, їхню залежність від мінливості історичного процесу. Серед питань і напрямів вивчення соціальних девіацій як об'єкта історичних досліджень окреслимо найголовніші:

- як історичний розвиток впливає на генезис соціальних девіацій;
- як конкретні історичні перетворення, події корегують життєздатність, природу соціальних девіацій;
- як специфіка держави впливає на існування на її теренах саме тих, а не інших видів девіантних проявів.
- як і чому одні відхилення з'являються, розвиваються, інші зникають, треті – видозмінюються, і вже в модернізованому вигляді продовжують існувати в соціумі.
- як і чому в одному історичному періоді поведінкові норми з часом стають соціальними відхиленнями, і навпаки.
- генезис найбільш поширених і життєздатних соціальних девіацій.
- вплив історичних постатей на функціонування в суспільстві певних соціальних відхилень.

Запозичуючи із соціології і психіатрії базові поняття, що стосуються соціальних девіацій, історична девіантологія має розширити дещо звужене, на нашу думку, сприймання окреслень «девіантний» і «злочинний» як тотожних. Звісно, злочинна спрямованість залишається природною складовою більшості відхилень. Але з історичного минулого ми можемо виділити й ті поширені соціальні девіації, які не мали злочинного умислу. Так, саме в історичному контексті впливає проблема *іншого* у традиційному соціумі. Коротко це виглядає так. Осіб, які різняться своїм соціальним статусом, виглядом, творчим посилом (колишні кримінальники, люди з каліцтвами, диваки, що експериментують із зовнішністю, авангардні митці та інші) від пересічних громадян, які не демонструють девіантної поведінки, соціум усе ж сприймає як *інших*, але не виказує невдоволення їхньою присутністю поряд. Інших же *інших* навіть за умови їхньої толерантної життєвої позиції і поведінки соціум сприймає з неприхованою агресією, винятково як девіантів. Актуально йдеться, наприклад, про відношення до людей з іншою сексуальною орієнтацією⁴⁴. Для істориків широкими й не розробленими темами про *інших* залишаються проблеми

Україні, кн. 2); *Капраль, М.* Крадіжки, п'янство, бійки, розпуста: зворотня сторона повсякденного життя шевців Львова XVII–XVIII ст. / *Мирон Капраль* // Повсякдення ранньомодерної України. Історичні студії в 2-х томах. Т. 1: Практики, казуси та девіації повсякдення. – К.: Інститут історії України, 2012. – С. 217–244; *Дуса, К.* Прихована частина айсбергу: «гріх бестіальний» у Ковелі XVIII ст. у контексті історії сексуальності / *Катерина Дуса* // *Ibidem*, с. 245–252; *Горобець, В.* конфліктне повсякдення місцевої влади Гетьманату середини XVIII ст.: полковник Миргородський VERSUS сотник Цибулевський / *Віктор Горобець* // *Ibidem*, с. 253–286; *Волошин, Ю.* Кримінальна злочинність у Гетьманщині другої половини XVIII ст. (за матеріалами Полтавського гродського суду) / *Юрій Волошин* // *Ibidem*, с. 287–325.

⁴⁴ Сторонами роздмухування цих складних взаємовідносин у соціумі виступають як держава, так і православна церква.

соціалізації колишніх репресованих, які заповнили українське суспільство, починаючи від середини 1950-тих років; постраждали під час численних переселенських акцій, від міграційних кампаній; новоприбулі в райони будівництва і відбудов; проблеми сприйняття *інших* за етнічною ознакою і т. п. *Іншими* були й учасники нонконформістських рухів українських шістдесятників. За нашими спостереженнями, *інші* у суспільному сприйманні переважно втрачають ознаки статевості (наприклад, ставлення до безхатченків).

Вивчаючи антисоціальну поведінку як активний прояв незгоди, незадоволення, глузування, історики повинні ввести в поле своїх досліджень настрої, емоції людини. Ці сфери лише на перший погляд є аж надто «розмитими». Видається, що такі проблеми, як побутування «політичних», «єврейських», «вірменських» та інших анекдотів або коловорот у радянській повсякденності чуток, пліток теж цілком заслуговують на серйозні історичні студії.

Очевидно, надалі соціальним девіаціям буде приділено належну увагу. Адже соціальна історія вивчає сферу культури як царину людських стратегій і поведінкових практик. Кожна людина – це симбіоз соціального і культурного. Можна говорити, що в наш час, коли соціальна історія об'єдналася з культурною, створено могутню течію в історичній науці. Соціальна історія тематично охопила величезний простір людського життя, включаючи такі його сторони, як поведінку, мораль тощо, об'єднані широким і до кінця не означеним поняттям «культура». За влучним висловлюванням Сергія Куделка, соціальні структури не детермінують усе розмаїття поведінки людей, яку можна краще зрозуміти за допомогою соціальної історії⁴⁵.

Vasyl SHVYDKYI. Methodological Outline for the Study of Social Deviance.

The article singles out social deviance as an overlooked aspect of historical research. The topic of study is justified by its self-sufficiency, informative value, and presence in the field of historical science.

Keywords: Social deviance, deviant behavior, patterns of deviation, interdisciplinarity, historical deviantology.

⁴⁵ Куделко, С. Соціальна історія / Сергій Куделко // Історіографічний словник. – Харків: Східно-регіональний центр гуманітарно-освітніх ініціатив, 2004. – С. 240.